

Etimologii și notițe lexicografice

I

lăpădă¹⁾

Derivarea vechie din lat *lapidare* a întâlnit îndoieli juste Dl. Pușcariu în Etym. Wörterbuch-ul său scrie sub Nr 936: „*lăpad* .. soll lat. *lapido*... (vgl. *dilapido*) sein, doch spricht dagegen ar. *aleapîdu* (*me aleapîdu* = ich eile)“ și pune articolul în paranteză; Dl Meyer-Lübke Rom. Etym. Wörterb. 4898 pune un semn de întrebare la derivarea aceasta.

Vocala trupinei se opune derivării, nu numai în dial. arom.²⁾, ci și în cel dacor. În textele cele mai vechi găsim pretutîndine vocala *ea* (*e*), v. Cod Vor. și Ps. Sch. ed. Candrea³⁾. Și astăzi se află vocala tulpinei *e*, chiar în limba literară. Dintre dialectele dacoromâne, b. a. cel din comuna Marginea (Bucovina) arată Inf. : *lîpadă* și (prin analogie cu a 3-a pers. a prezentu'ui) mai adese *lîapadă*; Pr. ind. *lêpâd*⁴⁾, *lêpidz*, *lîapâdâ*: Conj. 3: *sâ lîepîdî*.

Având în vedere faptul evident că *e* este vocala primitivă și faptul că cuvântul are înfățișare curat latină îmi permit a propune altă etimologie: **liquidare*, verb derivat din *liquidus*.

Ce privește fonetica, schimbarea lui *qu* în *p* ar putea provoca scrupule, deoarece de altfel schimbarea aceasta se întâmplă numai înainte de *a*. Dar chiar dacă în realitate poziția înainte de *a* ar fi „conditio sine qua non“ pentru schimbare, s'ar putea găsi o explicație. Căci cum s'a și observat puținele cazuri

1) Dlul Prof S. Pușcariu exprim mulțumită cordială pentru unele indicațiuni și observațiuni care mi-au fost de mare folos în timpul acesta când în Cernăuți e aproape imposibil de a-și procura operele necesare.

2) *Alîpidari*, *aleapid* (Dalametra), *me aleapid* (Papahagi).

3) *leapădu-me*, *leapezi*, *leapădă*; Conj *se leapede*; 2 pret. *lepădași* etc.

4) cu *â* transcriu un sunet intermediar între *â* (*î*) și *ă* al limbei literare,

carı au *qu* > *p* concordând în mod izbitor cu cazurile sardice.¹⁾ Concordarea aceasta ne arată că schimbarea aceasta trebuie să fie foarte veche și să aibă rădăcinile sale, cumva în limba latină. Ei bine, existând la început sentimentul conexului adjectivului *liquidus* cu verbul *liquare*, care s'a păstrat pe mare întindere în limbile romanice (v. Meyer-Lübke, Rom. Etym. Wörterb. 5076) — și în verbul *liquare* *qu* se găsește în majoritatea preponderentă a formelor înainte de *a* — tocmai conexul cu limba sardică relativ la schimbarea lui *qu* > *p* e un sprijin puternic al etimologiei propuse de mine, căci tocmai *liquidus* sună în log. veche *libidu* (Meyer-Lübke, Rom. Etym. Wörterb. 5077).

Relativ la sens, un derivat *liquidare* din *liquidus* trebuie să fi avut la început aproape sensul pe care-l are verbul latin *fundere*: a face fluid, a topi, a vărsa, a turna — un uz, care se găsește încă în proverbul citat de Damé: *Apa limpede până nu vei vedea, cea turbure n'o lepădă*. Desvoltarea de apoi se face într'un mod analog celei pe care o putem constata la lat. *fundere*. Dela corpurile lichide trece expresia la corpurile vâtoase²⁾ și se împreună cu reprezentățiunea că mișcarea aceea se face prin inițiativa subiectului și cu o silință mai mult sau mai puțin mare, mai întâiu pentru a se desface de obiect (sensul obicinuit al cuvântului daco-român, german „wegwerfen“) apoi și pentru a-l transporta în alt loc („werfen“, aromân). Deci la sensul de „a aruncă, a azvârli“ exact de a se compara cu *tela fundere, sagittam fundere* din limba latină; întrebuințat reflexiv „a se aruncă, a se precipită“ (aromân), comp. lat. *plenis se portis fundere*.

Analogiile acestea produc impresia că în timpurile străvechi *liquidare* a luat locul verbului *fundere*, înainte de ce înșuși a fost înlocuit prin *topi* și alte cuvinte în sensul său obicinuit

1) *aqua*: rom. apă, log. abba; *equa* rom. eapă, log. ebba; *quatuor*: rom. patru, log. battoro. Mai departe comp., pentru *gu, lingua*: rom. limbă, log. lumba. Comp. Candréa-Hecht, Les éléments latins de la l. roumaine 38, Bartoli, Misc Hortis 903, Pușcariu, Probleme nouă II, (Conv. lit XLIV, vol. II) pag 527 și ur Meyer-Lübke Mitl. R. Inst. I, 12.

2) Insemnarea „a slobozi din mâna“ se găsește în dialecte. La Margeinea nu se cunoaște încă pentru *lapadă* sensul „aruncă“ („wegwerfen“), ci numai acela de a „slobozi din mâna“ („auslassen“). Comp. *comas, habenas fundere*.

păstrându-și numai unele însemnări derivate sau restrânse. — *Lăpădă* se află și pentru o restricțiune a însemnării de tot specială, care repetă în mod curios un sens analog al verbului *fundere*. Precum limba latină întrebuițează *fundere* în sensul de „*nasci*“ (*quem Maia fudit*) așa se găsește și *lăpădă* în sensul de a produce o ființă, ce-i drept, cu specializarea probabil ulterioară: a naște prea timpuriu¹⁾

2. răbdă.

Mi-e cunoscută numai o încercare de a explica romanescul *rabdă*. Cihac, în dicționarul său etimologic I, 224, îl derivă, îndoiindu-se, de la *reobdurare*. Cuvântul acesta nu-i dovedit în literatura latină, dar formarea sa ca intensiv sau iterativ de la „obdurare“ se pricepe ușor. În ce privește sensul, etimologia lui Cihac e de tot acceptabilă, dar cu privire la fonetică e imposibilă. Vocala silabei celei dintâiu care nu se explica prin *reobdurare*, s'ar putea, poate, explica dacă presupunem ca *reobdurare*, în urma unei schimbări a prefixului, a fost înlocuit prin *reabdurare*, așa precum verbul simplu e popular numai în forme care se derivă de la *abdurare* (vezi Meyer Lübke Rom Etym. Wörterb. 6011). Dar e depl'n enigmatic ce s'a întimplat cu silaba *-ur-*, care în mul e forme ale verbului latin e chiar accentuată. Din cauza aceasta nici dl. Pușcariu nici dl. Meyer—Lübke n'au luat în considerare etimologia aceasta; iar dl. Tktin în Rum. Elementarbuch p. 226 pune lângă ea semnul întrebării.

Etimologia adevărată îmi pare că e *rigidare*, sau mai bine *rigdare*, care e un derivat al lat. vulg. **rigdus*. Privitor la fonetică, e de observat că schimbarea grupelor *vd* în *bd* corespunde precis schimbării lui *ct* în *pt*; și *rabdă* ar fi singura p'ldă pentru aceasta. Dialectul aromân are *vd*): Sau grupa ra ă *bd* s'a înlocuit prin cea uzuală *vd* (b. o. *avdu*, *alavdu*, *pravda*) sau dacă teoria este justă, conform căreia schimbarea lui *c* d'n *ct* în *p*

1) Tot astfel se spune, vorbind de vaci și alte dobitoace, în dialectele germane din Bucovina, probabil influențat de exemplul românesc, „schutten“ în sensul nașterii unui vițel etc

2) *Arăvdare* (Dalametra, Dict. Mac.-Rom. p 25), *arăvdare*, *răvdare* (Papahagi, Basme Aromâne 533, 689), *arăvdare* (Weigand, die Arom. 293, 294).

ca trecut prin spirantă¹⁾, pentru nexul sonor corespunzător s'a păstrat stadiul cel mai vechiu.

Dificultățile, pe care pare că vocala trupinei le arată, sânt numai aparente, *a* în formele la care trupina e accentuată, evident, nu-î primitiv.²⁾ Textele cele mai vechi, Cod. Vor. și Psalt. Sch. ne arată pretutindene *e* și *ea* supt accent; și în poziția pro-tonică se află de cele mai multe ori *e*. În redactările diferite ale Psaltirii Scheiane³⁾ se afă numai 4 exemple pentru *a* neaccentuat. Odată *răbdat*, odată substantivul *răbdarea*, de 2 ori adjectivul *rabdatoriu*. Conform regulii formulate de dl. Pușcariu despre tratarea vocalelor *e* și *i* după *r*⁴⁾, s'ar aștepta *rabd*, *rabzi*, *rabda*, *sa rabde*, *a rabdă*. Formele *rabd*, *rabzi* ar fi analogice după a 3-a persoană. Formele *ci e* și *ea* în textele cele mai vechi s'ar conorda cu formele *ride* și *reu* care nu arată influența lui *r*. Cred, devîind în punctul ac sta d l dl. Pușcariu, că în formele ac lea s'a păstrat, cel puțin în parte, un stadiu mai vechiu.⁵⁾ Și astăzi aflăm în Moldova scrierea cu *e*: *rebda*, *rebdare* (de pildă în Dicționarul lui Nădejde, din care se citează și mai jos). În dialectul din Marginea conjunctivul *să réabdi* e mai uzual decât *să răbdi*; comp. din *uri*. a 3^a pers. *urăștu*. Personele i tăia și a doua se pronunță *co o rabd*, întocmai precum ne așteptăm, *răbdzi*; pers. a treia *răbdă*, infinitivul *a rabdă*). *rig d ire* e al c „hapax legomenon“ în Epistolele lui Seneca 71 într'un pasă, unde bine e n oral se aseamănă cu o riglă care nu suferă nici-o înnoviare. Locul sună după ediția

1) Pușcariu, *Conv Lit.* XLIV, 536 ș. u.

2) Cf. s' O. Den uș nu, *Hist. langue roum.* II, 82, care de asemenea spune ca e t e ue sa fie vocala primitivă și declară etimologia cuvântului necun s ută (Nota a corectura).

3) Ediția dlui Candrea, II, p. 469

4) *Conv. lit.* XXXIX, 34; extr. 22.

5) Am un reș'a că frumoasa „ratio“ pe care dl Pușcariu a aflat-o pentru *a* din *e*, și *i* d n *i* după *r* nu are valoare nemărginită, cel puțin cu privire la di lect i daco-român, ci este valabilă numai pentru poziția tare. În poziție moale (ina' te de *e*, *i*) ar fi avut loc aceeași tratare ca și după celelalte consonante: *rea*, *rele*, *rece* (din *reace*), *reci* ar fi formele 'corecte' *răi* ar fi analogic. Totuși așa devia prea tare dacă as frată chestia aceasta în amănunte. Aici e vorba numai de-a' arată că *răbdă* aveă la început vocala *e*.

6) Vezi și formele citate spre sfârșitul articolului *răbdă* în Rum.-deutsch Wörterb. de Tiktin.

lui O. Hense: *rigidari, quid amplius intendi potest?* Pasajul nu pare de tot clar din punctul de vedere critic; unul din editori îl îndreaptă întemeindu-se pe manusc. V: *rigidari quidem amplius potest, intendi non potest*. Dar partea cea dintâiu nu se potrivește bine în context și s'a exprimat bănuieala dacă nu trebuie să presupunem o deteriorare și mai mare, cam așa: *rigida res quid amplius intendi potest?* sau ceva la fel.

Dacă *rigidare* este de păstrat în acest unic loc sau ba, cuvântul acesta e un derivat ușor de priceput, care ar trebui să însemne mai întâiu „a face rigid“, în întrebuițarea pasivă sau neutrală „a se face rigid, a fi rigid“ = a nu suferi schimbări prin influențările omenești sau contrarietățile externe. Aceasta trece ușor la semnificațiunea: *a persista, persevera*), *răbdă*. O deplasare de tot analogă a însemnării a suferit-o *durare* din *durus* „tare, vârtos“ încă în epocă latină; Nădejde traduce *nequeo durare in aedibus* cu „nu pot rebdă, stă în casă“, *durate* cu „suferiți cu rebdare“; comp. *durer* franțuzesc, *îndură* rumânesc etc.

Cernăuți.

E. Herzog.

II.

anchiraș

Intr'o nuvelă, „Cucoana Raluca“, de scriitorul bucovinean Em. Grigorovitz, publicată în *Noua revistă română* (anul I p. 67) se găsește cuvântul *anchiras*, care mi se pare atât de neobișnuit încât m'am sfiit să-l primesc în Dicționarul Academiei, presupunând că e tipărit greșit. De fapt avem a face cu o greșală de tipar, în loc de *anchiraș*, precum îl găsim tipărit corect la pag. 164 a volumului *Chipuri și graiuri din Bucovina* al aceluiași autor, în fraza: „lucrurile . . . aduse din târg așezându-le cu îngrijire într'un anchiraș de lângă odaia cea mare.“

1) Însemnarea aceasta se găsește adeseori în limba veche. Damé citeaza b. o. din Miron Costin: *N'au putut răbdă Leșu fără șanțuri*. De altfel se găsește încă și acuma, în întrebuițarea reflexivă, cu un asemenea sens: *nu cred că s'au răbdat să nu-i fi ospătat* (citat de I. Me. „je doute qu'elle ait résisté à les croquer“).